

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Петрушкевич М.С.

Національний університет «Острозька академія»

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ У ФІЛОСОФІЇ Х. ОРТЕГИ-І-ГАСЕТА: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються філософські ідеї Х. Ортеги-і-Гасета, зокрема характеристика масової культури та риси людини-маси. Доводиться, що природа людини-маси є причиною виникнення та функціонування масової комунікації. Основні ознаки масової людини визначають причини зміни комунікативної системи у сучасній культурі.

Ключові слова: *Хосе Ортега-і-Гасет, маса, масова культура, людина-маси, масова комунікація.*

У межах філософських досліджень масової культури актуалізується комунікативне питання. Масова культура, а відповідно і людина яка творить та споживає її, формують новий тип комунікації, що вирізняється швидкістю поширення, тотальністю та стереотипністю образів. Нова комунікація вимагає глобальної системи обслуговування, первістком якої була третя комунікативна революція та винайдення друкарського верстату. Проте, особливості масової комунікації, на наш погляд, потрібно все таки шукати через детальний аналіз становлення та розвитку масової людини. Тому надзвичайно актуальним є звернення до беззаперечного авторитету у цій царині – іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гасета. Таким чином, метою даної наукової розвідки є виявлення взаємозв'язку ключових рис масової людини (поданих іспанським філософом) та особливостей функціонування масової комунікації.

Прийнято вважати, що авторитетами у дослідженні масової комунікації є М. Маклюен, К. Ясперс, Л. Вітгенштайн, Ж.-П. Сартр та ін., але теорія Х. Ортеги-і-Гасета дає поштовхи до серйозних роздумів про першопричини та механізми виникнення масової комунікації. Тут маса досягає своїх бажань через діяльність масової людини, яка і є основним носієм та споживачем масової комунікації.

Якщо Гете і Шиллер як видатні митці й мислителі відчули зміну ситуації в культурі XVIII ст., то Ніцше і Ортега як філософи усвідомили небезпеку наростаючого процесу розвитку масової культури і масового мистецтва для мистецького життя людства і для культурної творчості самих мас [4, с. 4].

Соціально-філософською основою дихотомії «елітарне – масове», яка уособлює виникнення нового типу взаємостосунків, стали праці Ф. Ніцше, О. Шпенглера та Х.

Ортеги-і-Гасета. Перш за все, звернемо увагу на те, що дане роздвоєння – явище не тільки класового характеру, як стверджувала марксистсько-ленінська філософія; воно значно глибше.

Ортега дає близьке до романтизму Т. Карлейля, Р. Вагнера й Ф. Ніцше тлумачення самого феномена масовості, він пропонує «найрадикальніший поділ людства» на групи відповідно до двох переважаючих типів: тих, хто суворий та вимогливий щодо себе самого, хто бере на себе працю й обов'язок, та тих, хто схильний до потурання собі, до самозакоханості, хто живе без зусиль, не прагнучи самовдосконалення і плывучи за течією [11, с. 56].

Також і Ф. Ніцше звертав пильну увагу на те, що маси починають набувати в суспільстві чільне значення, різко критикував цей процес, вважаючи, що європейська культура не бажає замислюватися над цим явищем і спрямовується до катастрофи, бо відбувається знелюднення людини [13, с. 3].

Ортега особливості становлення масової людини та культури пов'язує із розвитком нового мистецтва. Філософська проблематика Ортеги значною мірою стосується стану сучасного суспільства. Звичайно, ніхто не заперечить, що мистецтво впорядковує таке суспільство, надає йому відповідних сучасних рис, формує масову культуру і масову людину. Темою мистецтва дуже активно цікавився філософ.

Однак нове мистецтво не наближує людей до нормального повсякденного життя, до його людської суті – воно концентрує увагу лише на художніх досягненнях, незважаючи на «людський» зміст. Воно навіть пишається тим, що беземоційне і нелюдське, однаково байдуже і однаково зацікавлене усім видимим і цим нагадує репортера, що сидить біля помираючого [10, с. 86]. Але головне, нове мистецтво ускладнюється на стільки, що більшість перестає його розуміти, воно стає силою, що розділяє суспільство на маси та еліту.

Одночасно при культурологічному, естетичному та філософському аналізі творів сучасного масового мистецтва ми не можемо оминати переконання, яке склалося в ХХ ст. у тому, що масова культура й масове мистецтво є явищами, породженими індустріальним, постіндустріальним та інформаційним суспільствами.

Суспільство завжди було «рухомою єдністю» меншості та маси. Стосунки між цими полюсами фундаментальні і мають слугувати основою соціологічного аналізу, суспільство завжди складається із маси та вибраної меншості (еліти). Цей поділ, підкреслює Ортега, не можна змішувати з поділом суспільства на соціальні класи – це поділ на психологічні типи людей. Приналежність до маси – виключно психологічна риса.

Саме психологічна складова лежить у підґрунті комунікативних механізмів, тобто психологічна приналежність до маси вимагає і психологічних змін у способах та мотивах спілкування.

«Філософський словник соціальних термінів» дає таке визначення народної маси – це сукупність людей, що охоплює абсолютну більшість населення конкретного суспільства (країни, регіону), утворює соціальну спільність і виступає як вирішальна сила суспільного розвитку. Поняття народних мас широко використовується у соціальній філософії Заходу з початку ХІХ ст., у зв'язку з необхідністю визначення головної рушійної сили історії [12, с. 433].

У Ортеги масу можна ідентифікувати як психологічний факт, не чекаючи на те, щоб одиниці з'явилися в накопиченні. В присутності однієї особи можна пізнати, чи вона належить до маси, чи ні. Маса – це кожний, хто сам не дає собі обґрунтованої оцінки – доброї чи поганої, а натомість почуває, що він «такий, як усі», і проте тим не переймається і навіть задоволений почуватися тотожним з іншими.

Така людина звикає не звертатися до жодної інстанції поза собою. Вона задоволена з себе такої, якою вона є. Щиро, без ніякої пихи, неначе це найприродніша річ у світі, вона схильна підтверджувати й схвалювати все, що знаходить у собі: погляди, нахили, апетити чи смаки. Ніколи масова людина не звернула б до чогось поза собою, хіба що обставини насильно змусили б її. Оскільки сьогодні обставини не змушують її, вічна маса, відповідно до своєї вдачі, вже нікуди не звертається і почуває себе паном свого власного життя.

Ортега зазначає, що маса просто обходиться без будь-якої моралі, бо всяка мораль у своїй суті є почуттям підкорення, свідомістю служби й обов'язку. Але, можливо, слово «просто» тут не на місці. Бо не йдеться лише про те, що ця істота обходиться без моралі. Справа куди складніша. Визволитися від моралі не така вже й проста річ. Те, що ми називаємо словом аморальність, розмірковує філософ, словом не вірним уже граматично, в дійсності не існує. Якщо ви не хочете підкорятися ніяким нормам, то мусите неминуче прийняти норму, що заперечує будь-яку мораль, а це вже не аморально, а антиморально. Це – від'ємна, негативна мораль, яка приховує лише порожню форму справжньої моралі.

Ґрунтуючись на поясненні феномену маси Ортегою-і-Гасетом інший сучасний науковець Д. Белл пояснював особливості сучасного суспільства виникненням масового виробництва і споживання, так інтерпретував поняття маса:

- Недиференційована кількість;
- Синонім невігластва (за Ортегою-і-Гасетом);
- Механізоване суспільство, де людину уявляють лише додатком до техніки;
- Бюрократизоване суспільство, в якому особистість втрачає свою індивідуальність;
- Натовп, який не роздумує, а підкоряється пристрастям [1, с. 254].

Маса постає у двох модифікаціях. Доброчесність маси – готовність йти за прикладом, виховувати в собі вищу людину. В органічні епохи народ надихається служінням ідеалам. Суспільство скріплюється тяжінням простих, здорових душ до видатних особистостей. Це тяжіння виражає глибокі смисли життя – прагнення до досконалості. Однак Ортега не дає портрету здорової маси. Він сконцентровує увагу на критиці масової людини.

У ХХ столітті маси вийшли на авансцену суспільного життя. Першою причиною цього був ріст населення. Друга причина – науково-технічний прогрес, який збільшив кількість робочих місць, викликав ріст добробуту та тривалості життя. Науково-технічний прогрес суттєво вирівняв якість життя: те, що раніше було доступне лише небагатьом, тепер доступне масі – життя, звільнене від тягаря постійних фізичних та економічних обмежень, побутовий комфорт, різноманітні розваги, спорт, подорожі та ін. Науково-технічний прогрес став матеріальним поштовхом до розвитку засобів масової комунікації, без яких, фактично, не можлива передача інформації на значні відстані. Від

способів передачі комунікації навіть починає залежати особливість сприйняття переданої інформації, про що наголошував М. Маклюен.

Третя причина – урбанізація, розвиток міських форм життя: комфорту, споживання, безособового спілкування (яке часто стає ознакою саме масової комунікації), збільшення вільного часу. Четверта причина – ліберальна демократія ХХ століття.

Різко зросли життєві можливості людини. Кожен клаптик землі більше не ізольований, він взаємодіє з іншими частинами планети. Посередня людина приймає участь у житті всього людства. Розширився наш кругозір. Цілі цивілізації, про які раніше і не підозрювали, включено в наш духовний світ. В інтелектуальній області з'явилися нові шляхи мислення, нові дані, нові науки, нові точки зору [3, с. 90]. Можна говорити про небувале збільшення спектру людських можливостей, розширення просторових і часових меж її світу. Сталося це раптово, за одне покоління.

Але все це, вважає Ортега-і-Гасет, і благо, і зло сучасності та найближчого майбутнього, оскільки змінило психічну структуру людини заурядної. Благом Ортега вважає масове просвітництво, піднесення життєвого рівня людей, величезне зростання життєвих можливостей людини. Зло ж у загальному нівелюванні, вирівнюванні прав, культури, класів, статей.

В попередні часи маси знаходилися під опікою жрецтва, аристократії та воєначальників. Для плебеїв життя означало покірність, залежність. І якраз ці якості маси підтримували культуру. Чернь жила віруваннями батьків і не приписувала собі права розмірковувати про значення політики чи мистецтва. Плебей схвалював чи засуджував дії політика, але йому не приходило в голову протиставляти його ідеям свої особисті.

Проте, найкраще особливості масової культури Ортега осмислює через призму масової людини, або людини-маси, термін який іспанський мислитель використовує у «Бунті мас».

«Ще ніколи стільки життів не було з коренем вирвано з ґрунту, зі своєї долі, і не несло невідь-куди, мов те перекотиполе» [6, с. 148], – так характеризує Ортега найбільшу сенсожиттєву трагедію людини-маси, котра замість того, щоб спертися на надійний ґрунт власної долі воліє «існувати фіктивно, висіти у повітрі», жити немов би жартома. Людина-особистість, на відміну від людини-маси, завжди укорінена, бо прагне жити у злагоді зі світом та самою собою.

Крім того, потрібно зважати на те, що ідея укоріненості людини у рідний терен набула неабиякого поширення серед сучасних західних інтелектуалів, стурбованих світоглядною дезорієнтацією індивіда (у Мартіна Хайдегера така дезорієнтованість розглядається як тотальне знеособлення, що йому в змозі протидіяти лише відчуття укоріненості в бутті) [6, с. 89]. Екзистенційно важливою є також вкоріненість мовленнєва, комунікативна.

Міська культура розбурхує апетити, але не спонукає до самообмеження. Отримавши доступ до благ культури, масова людина не хоче знати про те, звідки вони взялися і ще менше – про те, що без подальших безкорисних творчих зусиль вся чудова споруда цивілізації розсиплеться дуже швидко [8, с. 76].

Така нова людина не здатна підтримувати сучасну цивілізацію. Вона подібна на примітивну людину, яка несподівано опинилася серед цивілізації. Гірше того, вона «бунтуючий дикун», оскільки відчуття могутності цієї цивілізації вона переносить на саму себе – формується самовідчуття своєї довершеності, свого права на всюдозволеність. Більше того, свої смаки та думки вона буде тепер силою нав'язувати іншим, оскільки нетерпима до іншого – інше викликає в неї ненависть та агресію. Нова людина агресивна, і гіпердемократія неодмінно веде до тоталітаризму.

Звідси відмова від дискусій, смертельна ненависть до тих, хто дотримується іншої точки зору. І справа не в тому, що людина-маси нібито дурна. Більше того, Ортега вважає, що вона володіє більшим інтелектом, ніж людина минулого, не бажаючи використати свій інтелект (тому цей інтелект, наприклад, хоче використати для пояснення релігійних подій і не визнає авторитету релігії). Прихід мас в політику постає у нього як торжество наддемократії, коли маси не поважають закон, діють шляхом насильства. Подібні дії мас, як правило, приймають форму суду Лінча, і Америка розглядається ним як «райський притулок мас». У цьому сенсі він говорить про відмову від культури [13, с. 4].

Для людини-маси характерна певна поведінка, яку можна назвати кокетливою. Охарактеризувавши бунт мас та людину-маси Ортега посприяв подальшому активному розвитку цієї тематики в сучасній науці загалом, та культурології зокрема. Так, Н. Смелзер [9, с. 120] звів кілька теорій кокетливої поведінки в таку таблицю [9, с. 587]:

<i>Теорія</i>	<i>Теоретик</i>	<i>Основна думка</i>
Зараження	Лебон	У натовпі формується ірраціональна поведінка
Конвергенція	Олпорт	Учасники збираються і діють відповідно до вже наявних спільностей
Виникнення норм	Тернер	Певні норми та оцінки включаються в регулювання колективної поведінки
Приростаючи цінність	Смелзер	Колективна поведінка це прагнення змінити пануючі соціальні умови

Але масова людина відчуває себе ідеальною, самодостатньою. Вона не тільки не має потреби в діалозі, а й просто до нього не здатна. Її вірування здаються їй недоторканими. Будь-яку критику у свою адресу вона сприймає як образу і готова відповісти на неї ударом кулака [10, с. 94].

Вивчаючи психологічну структуру цього нового типу маси та її вплив на громадське життя, ми знаходимо природжене і корінне переконання, що життя легке, багате, без трагічних обмежень; тому кожна пересічна одиниця пересякнута почуттям влади та тріумфу, яке нашоухує її стверджувати себе такою, якою вона є, вважати своє моральне та інтелектуальне майно за добре і довершене. Це самовдоволення спонукає її відкидати всякий зовнішній авторитет, не слухати нікого, не піддавати сумніву власні погляди і не рахуватися з іншими. Це внутрішнє почуття влади постійно нашоухує її нав'язувати свою перевагу. Отже, вона поводить так, немов крім неї та її подібних, немає нікого на світі; тому вона всюди втручається, нав'язує свій простацький погляд без

роздумів, формальностей чи застережень, тобто за принципом «безпосередньої дії» [7, с. 139].

Сучасний феномен масової людини має новизну через ряд причин: людина маси ніколи раніше не становила за своєю чисельністю такої великої групи, яка реально була б здатна робити помітний вплив на соціальні процеси; ніколи раніше подібні групи не були настільки характерно об'єднані; ніколи раніше їх об'єднання не формувалося свідомо і не підтримувалося потім спеціальними засобами; людина маси в суспільстві, організованому з орієнтацією на конкретну систему цінностей і пріоритетів, вбудована у соціальну «ієрархію статусів». У традиційному суспільстві це означало, як правило, ієрархічність культурного прояву. Суспільство не тільки не робило ставку на смаки і настрої людини-маси (хоча, звичайно, завжди вміло їх використовувати і спрямовувати), але і, ніби «соромлячись» неналежної форми їх прояву, намагалось сховати або хоча б затушувати негативні сторони, які характеризували свідомість і поведінку людини-маси. Тому й елементи масової культури, які були у колишніх суспільствах, не були ні визначальними, ні культивованими; в сучасному суспільстві, що організоване як принципово плюралістичне і орієнтоване на безцінність, людина-маси не тільки не відчуває своєї культурної «недостатності», але, навпаки, вона найбільш пристосована та найбільш затребувана сучасним укладом життя. «Особливість нашого часу в тому, що пересічні душі, не обманюючись щодо власної пересічності, безбоязно стверджують своє право на неї і нав'язують її всім і всюди» [5, с. 309]. Про «вселенську реабілітацію посередності» пише і сучасний філософ-постмодерніст Ж. Ф. Ліотар [4, с. 48].

Отже, феномен людини-маси, як і процес формування масової свідомості, в роботі «Бунт мас» трансформується в натовп, представники якого захоплюють панівні позиції в ієрархії суспільних структур, нав'язуючи власні люмпенівські псевдоцінності іншим соціальним прошаркам. Основна властивість людини з маси – не стільки її стандартність, скільки фізична інертність. Репрезентанти маси живуть без певного «життєвого проекту» і знаходять сенс існування в досягненні ідентичності з іншими. Як відзначає Ортега-і-Гасет, людина маси соціально безвідповідальна і все своє життя готова передоручити державній владі [2, с. 214].

Така ситуація сприяє виникненню системної кризи. У мистецтві криза проявляється в образах та погрозах, а то і відкритому насиллі по відношенню до високого мистецтва, яке масі не зрозуміле.

У науці проявом кризи є засилля посередності, так званих «вузьких спеціалістів», котрі по-справжньому неосвічені у всьому, що виходить за рамки їх невеликої сфери знання. Виявляється, що сучасний науковець – праобраз маси. Не випадково і не через особисті вади кожного окремого науковця, а тому, що сама наука – база нашої цивілізації – обертає його автоматично в масу; тобто робить з нього примітива, модерного варвара. Небезпека нашого часу в тому, що заурядні душі сміливо нав'язують свою заурядність усім та всюди. Хто думає не так, як усі, ризикує стати відкинутим. За пануванням мас вже у найближчому майбутньому Ортега вбачає катастрофу, що насувається [10, с. 94].

Не менш загрозливою є криза комунікації. Спілкування засноване на егоїзмі, нав'язуванні своєї думки та ставленні до співрозмовника як до об'єкта, а також масове опосередкування комунікації за допомогою технічних засобів призводять до радикальних

змін у способах спілкування не лише неінституційних, приватних, але й інституційних (державних, релігійних та ін.).

Все це не прості пророкування, породжені недовір'ям до людини-маси. Ортега-і-Гасет показує, що історична криза вже проявляється. Проявляється вона, перш за все, в падінні чеснот. Як уже зазначалося вище, людина маси просто обходиться без моралі, оскільки будь-яка мораль у своїй основі – відчуття підкореності чомусь, усвідомлення служіння та обов'язку. А тому у житті суспільства сьогодні «добре виховання» нівелюється.

Історія підтвердила численні застереження Ортеги. Але у світлі сучасної геополітичної ситуації його діагноз кризи бунту мас здається спрощеним і локальним. Однак філософські роздуми Х. Ортега-і-Гасета підштовхують до наступних висновків. Маркерами масової людини є:

- Відсутність авторитетів
- Егоцентризм
- Тотальне насадження власної думки
- Всюдисущість (діє в усіх галузях сучасної культури)
- Штучність/відмова від природності
- Мислення за допомогою кліше та стереотипів
- Відмова від моралі.

Ці ж риси характерні для масової комунікації. Головним авторитетом для неї є тиражована інформація, яка використовується у власних цілях та потребах. Масова комунікація є безальтернативною, вона проникає у всі сфери життєдіяльності людини; є переважно штучною, оскільки опосередкована засобами масової комунікації. Образи створені у системі масової комунікації базуються на різноманітних стереотипах. Одночасно така комунікація, по-суті, є абсолютно вільною, оскільки уникає будь-яких меж, у тому числі і моральних.

Література:

1. Белл Д. Конец идеологии / Эстетика. Философия культуры / Д. Белл. – М., 1992. – 380 с.
2. Кириллова Н. Б. Медиакultura: от модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. – М.: Академический Проект, 2006. – 448 с.
3. Культурология: Учебник для студентов технических вузов / Колл. авт.; Под ред. Н. Г. Багдасарьян. – М.: Высшая школа, 2001. – 511 с.
4. Массовая культура: Учебное пособие / К. З. Акопян, А. В. Захаров, С. Я. Кагарлицкая и др. – М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 304 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Хосе Ортега-и-Гассет. – М., 1991.
6. Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори / Переклад з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
7. Ортега-и-Гассет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-и-Гасет. – Нью Йорк: ООЧСУ, 1965. – 159 с.
8. *Рождественский Ю. В.* Введение в культуроведение / Ю. В. Рождественский. – М.: ЧеРо, 1996. – 288 с.
9. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М., 1994. – 620 с.
10. Соколов Э. В. Ортега-и-Гассет. Век элитного искусства и массового общества / Э. В. Соколов // Человек. – 2002. № 6. – С. 78 – 95.
11. Філософія: Навчальний посібник / І. Ф. Надольний та ін. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.

12. Філософський словник соціальних термінів. – Х.: «Р. И. Ф.», 2005. – 672 с.
13. Хевеши М. А. Массовое общество в XX веке / М. А. Хевеши // Социс, 2001. – №7. – С. 3 – 12.

Annotation

Petrushkevych M. Interpretation of mass culture in the philosophy of J. Ortega y Gasset: communicative aspect. The article examines the philosophical ideas of Jose Ortega y Gasset, including characteristic features of mass culture and man. It is proved that nature of mass man is the cause of nascence and functioning of mass communication. The main features of mass man determine reasons for changing the communication system in modern culture.

Keywords: *Jose Ortega y Gasset, mass, popular culture, mass man, mass communication.*

Некрасова Г.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ ТА ТРАДИЦІЙНЕ МИСТЕЦТВО В РОБОТАХ А.КУМАРАСВАМІ

В статті розглядається концепція традиційного мистецтва видатного мистецтвознавця та сходознавця А.Кумарасвами, робиться спроба аналізу основних її положень, зокрема приділяється увага зв'язку цих положень із традиціоналістичними ідеями. На думку А.Кумарасвами, європейське середньовічне мистецтво є глибоко спорідненим із східним мистецтвом. Обидва побудовані на одних і тих самих принципах, які А.Кумарасвами називає традиційними.

Ключові слова: *А. Кумарасвами, Р.Генон, Фома Аквінський, традиціоналізм, традиція, традиційне мистецтво, сучасне мистецтво, Середньовіччя, наслідування, краса, утилітарність.*

В україномовній літературі творчий доробок А. Кумарасвами досліджується вперше. Проте в англійській науці до цієї постаті вже зверталися такі автори як американський мистецтвознавець Роджер Ліпсі, що здійснив титанічну працю по збиранню та виданню збірки найбільш визначних статей А. Кумарасвами, а також є автором докладної наукової біографії цього вченого[3], і Марк Седжвік, англійський ісламознавець, спеціаліст з історії суфійських орденів, з історії традиціоналізму та західноєвропейського езотеризму[7], а також незалежний дослідник В. Квін, автор книжки “Єдина традиція”[6]. В радянській російськомовній науці до постаті А.Кумарасвами зверталася дослідниця естетичної думки Індії кінця XIX — початку XX століття І.Шептунова[8].

Ананда Кумарасвами (1877-1947) — видатний англо-американській мистецтвознавець, сходознавець, автор одних з перших досліджень з порівняльного релігієзнавства, міфології. Його роботи справили визначальний вплив на таких вчених, як М.Еліаде, Дж. Кемпбел та Г.Циммер.